

Piątkowski, Leszek

"Gieroičzeskaja epopeja bołgarskiego naroda. Aprielskoje wosstanije 1876 goda", Władimir P. Czornij, Lwiv 1976 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 69/1, 157-159

1978

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

do daleko idących skrótów i uogólnień. Pozostaje wyrazić nadzieję, że „Polacy w Ameryce Południowej” staną się punktem wyjścia do dalszych pogłębionych badań, wzbogaconych o materiały archiwalne, z których autorka niestety nie korzystała.

Marek Krasicki

Władimir P. Czornij, *Gieroičeskaja epopeja bołgarskiego naroda. Aprielskoje wośtanie 1876 goda*, Wyd. „Wiszcza Szkoła”, Lwów 1976, s. 132.

Jednym z najdonioślejszych epizodów wielowiekowej walki narodu bułgarskiego o wyzwolenie było powstanie kwietniowe 1876 r. Lenin zaliczył je do najważniejszych wydarzeń narodowowyzwoleńczych XIX w.¹

Powstaniu temu wiele uwagi poświęcała historiografia bułgarska, szczególnie marksistowska. Z ujęć dawniejszych kilkutomowa praca D. Straszimirowa², oparta na szerokiej bazie źródłowej oraz wspomnieniach bezpośrednich uczestników powstania, zachowała dużą wartość po dzień dzisiejszy. Niestety Straszimirow, podobnie jak i inni historycy burżuazyjni, akcentuje elementy narodowe w powstaniu, nie dostrzegając wcale aspektów społecznych. Odmienne D. Błagojew, G. Bakałow, T. Pawłow, G. Dymitrow i M. Dymitrow ukazali, że powstanie kwietniowe miało charakter narodowo-społeczny, a nie wyłącznie narodowy³. Uznawali je za rewolucję burżuazyjno-demokratyczną, której celem obok zrządzenia jarzma tureckiego, było też obalenie ustroju feudalnego.

Przebiegiem powstania kwietniowego 1876 r. zajmowała się też historiografia radziecka oraz w znacznie mniejszym zakresie polska⁴. Na podkreślenie zasługują prace S. A. Nikitina, który zwrócił uwagę na udział burżuazji w powstaniu⁵. Kolejnym wkładem historiografii radzieckiej do badań nad dziejami powstania kwietniowego jest recenzowana praca historyka lwowskiego, W. P. Czornija. Autor, od dawna specjalizujący się w problematyce historii Bułgarii, dał się poznać jako wnikliwy badacz ruchów społecznych i rewolucyjnych w tym kraju⁶. Praca oparta jest na bogatym materiale źródłowym z archiwów bułgarskich i ra-

¹ W. I. Lenin, *Tietradi po imperiałizmu, Połnoje sobranije socznientij*, wyd. 5, Moskwa 1962, s. 671.

² D. T. Straszimirow, *Istorijska na Aprielskoto wośtanie t. I—III*, Płowdiw 1907.

³ G. Bakałow, *Aprielskoto wośtanie i Biełkowski*, Sofia 1938; D. Błagojew, *Prinos kym istorijata na socjałizma w Byłgarija*, Sofia 1949; M. Dymitrow, *Christo Botew. Biografija*, Sofia 1948; G. Dymitrow, *Kyrwawijat pochod protiv rabotničeskoto dwizenije*, [w:] *Socznintienija t. VIII*, Sofia 1953; T. Pawłow, *Christo Botew*, Sofia 1949.

⁴ Z historyków radzieckich problemem tym zajmowali się m.in.: S. A. Nikitin, *Riewolucionnaja borba w Bołgarii w 1875—1876 godach i Aprielskoje wośtanie — Oswobodżenije Bołgarii ot turieckiego iga. Sbornik statiej*, Moskwa 1953; S. I. Sidiełnikow, *Borba tieczentij w pierwom Bołgarskom Riewolucionnom Komitetie*, Charkow 1962; K. A. Poglubko, *Oczerki istorii bołgarno-rossijskich riewolucionnych swjazić*, Kisziniew 1972. Natomiast w Polsce bułgarskim ruchem rewolucyjnym zajmował się m.in. Ludwik Widerszal, *Najnowsze studia (1914—1935) o epoce bułgarskiego odrodzenia narodowego*, PH 1935, z. 2, s. 246 nn.; tenże, *Ruchy wolnościowe na Bałkanach*, Warszawa 1947; tenże, *Bołgarski ruch narodowy 1856—1872*, „Rozprawy Historyczne Tow. Naukowego Warszawskiego” t. XVII, nr 2, Warszawa 1937.

⁵ S. A. Nikitin, op. cit., s. 44.

⁶ W. P. Czornij, *Rieakcijnja rol czorbadżiŕstwa, wtelikoj burżuazii ta wiszczoŕo duchowienstwa napieredodni i pıdczas Kwitniewego powstania w Bołgarii 1876 r.*, [w:] *Pitanija istorii kraın narodni diemokratii*, Lwów 1957; tenże, *Bołgarskaja emigracijnja w pierod pidgıatowki Kwitniewowo powstania 1876 r.*, [w:] *Pitanija zagalnoj istorii*, Lwów 1959; tenże, *K woprosu o woźniknowienii riewolucionnoj situacii w Bołgarii w serednie slemdıesiatych godow XIX w.*, [w:] *Woprosy pierwonaczalnogo nakoplenija i nacjonalnych dwizenij w stawjanskich stranach*, Moskwa 1972.

dzieckich, w tym na wielu źródłach dotąd nieznanymi. Na pewno przydałaby się jeszcze kwerenda w archiwach tureckich oraz — szczególnie jeśli chodzi o działalność emigracji bułgarskiej — w archiwach rumuńskich i innych państw bałkańskich. Jednakże brak ten nie wpłynął zasadniczo na wartość pracy, gdyż został on zrekomensowany bogatą literaturą, uwzględniającą zasoby tych archiwów. Jest to pierwsze w radzieckiej historiografii, monograficzne opracowanie dziejów powstania kwietniowego 1876 r.

Praca składa się z czterech rozdziałów. Punktem wyjścia rozważań jest sytuacja w bułgarskim ruchu rewolucyjnym w latach 1874—1875 aż do powstania wrześniowego 1875 r. W rozdziale drugim przedstawił Czornij przygotowania do masowego powstania zbrojnego, by sam jego przebieg omówić w rozdziale trzecim. Ostatni, czwarty rozdział poświęcił ocenie charakteru powstania i jego sił napędowych oraz przyczyn jego upadku.

Czornij uznał powstanie kwietniowe za kulminacyjny moment bułgarskiej rewolucji burżuazyjno-demokratycznej mającej na celu obalenie ustroju feudalnego. W warunkach bułgarskich zadanie to było równoznaczne z koniecznością wyzwolenia się spod panowania tureckiego i utworzenia niepodległego państwa. Głównymi siłami napędowymi powstania byli chłopci, drobna burżuazja miejska i najemni robotnicy, tj. grupy społeczne szczególnie zainteresowane w wyzwoleniu narodowym kraju i dokonaniu podstawowych przeobrażeń burżuazyjno-demokratycznych. Kierownictwo powstania spoczywało, według Czornija, w rękach drobnoburżuazyjnej inteligencji, wywodzącej się z mas ludowych i ściśle z nimi związanej. Dużo uwagi poświęcił autor omówieniu roli, jaką odegrała w walkach kwietniowych burżuazja. Podkreślił, że tylko znikoma jej część wzięła w nich udział, a głównym motywem, który skłonił ją do tego kroku, była obawa przed pozostaniem na uboczu rozgrywających się wydarzeń oraz chęć wykorzystania ich dla własnych celów.

Bardzo trafna jest analiza przyczyn upadku powstania kwietniowego. Autor zaliczył do nich niedostateczne przygotowanie organizacyjne powstania, brak koordynacji między poszczególnymi ośrodkami, brak broni i uzbrojenia oraz przyjęcie od początku taktyki defensywnej. Nie bez znaczenia, zdaniem autora, była też niedostateczna organizacja mas chłopskich oraz zdecydowana przewaga ilościowa sił tureckich. Czornij podkreślił także, że elementy burżuazyjne, wzięwszy udział w walkach, za bardzo oglądały się na pomoc z zewnątrz, za mało zaś wierzyły we własne siły. Duży wpływ na klęskę powstania miało opowiedzenie się po stronie tureckiej bogatej burżuazji i wyższego duchowieństwa. Doszły do tego także czynniki — mało poprzednio zauważane przez badaczy, a wydobyte właśnie przez Czornija — jak to, że kierownictwo niektórych okręgów nie było lojalne wobec swoich zwierzchników. Brak było też pełnego zaufania ośrodka centralnego do ośrodków terenowych.

Nie mniej ważną przyczyną upadku powstania była przewaga w szeregach powstańców elementu chłopskiego, nie zawsze potrafiącego sprostać zadaniu. Z przewagi jej nie wynika skądinąd, że całe chłopstwo wzięło w nim udział. W rzeczywistości tylko biedne i średnie warstwy tej klasy przyłączyły się do walki, gdy reszta pozostała obojętna. Autor dochodzi więc do wniosku, że klęska powstania nie była przypadkowa, lecz wynikała z wielu przyczyn. Jednak, mimo że zakończyło się klęską, odegrało ono bardzo ważną rolę w historii Bułgarii. Naruszyło bowiem podstawy tureckiego ustroju feudalno-despotycznego i ukazało światu, iż naród bułgarski nie chce dłużej cierpieć niewoli tureckiej.

Lektura pracy nasuwa refleksje. W pewnych przypadkach wnioski autora nie zawsze zdają się wystarczająco uzasadnione. Trudno np. pogodzić się z tak jednostronną oceną pobudek, jakimi kierowała się burżuazja biorąc udział w walkach

kwietniowych. Problem motywów oraz celów, które skłoniły poszczególnych przedstawicieli tej klasy do wzięcia udziału w walce, wymagałby głębszych studiów.

Ujednoczenia wymagałyby też inne sądy. I tak np. Czornij doszedł do wniosku, iż termin powstania kwietniowego był dobrany właściwie, choć w dalszej części rozważań nie zawsze znajdzie to uzasadnienie. Uważa on, że właśnie na przełomie 1875 i 1876 r. powstała w Bułgarii sytuacja rewolucyjna, gdyż zbiegły się wówczas wszystkie obiektywne przesłanki rewolucji burżuazyjno-demokratycznej. Można by się tu zgodzić z autorem, gdyby nie fakt, iż kilka stron wcześniej (s. 35 n.) uznał za jedną z przyczyn upadku powstania wrzesniowego z 1875 r. jego przedwczesny wybuch, gdy w kraju nie dojrzała jeszcze w pełni sytuacja rewolucyjna. Czyż więc naprawdę między wrześniem 1875 r. a kwietniem 1876 r. mogło się zmienić aż tyle na korzyść rewolucjonistów? Można by sądzić, że organizacyjnie zdołano lepiej przygotować nowe powstanie, lecz sam autor doszedł do wniosku, że i z tym nie było tak dobrze. Kilka miesięcy to nieraz rzeczywiście dużo czasu, ale czy w tym przypadku? Niezbyt przekonująca wydaje się też argumentacja przyczyn niewzięcia udziału w powstaniu kwietniowym Christo Botewa, choć ostatnia konkluzja jest trafna. Słusznie natomiast autor zauważył, że walka, jaka rozegrała się między Botewem i Karawełowem w latach 1874—1875, była odbiciem walki dwóch ugrupowań w bułgarskiej organizacji rewolucyjnej — skrzydła rewolucyjno-demokratycznego, którego reprezentantem był Christo Botew i burżuazyjno-radykalnego, którego przedstawicielem był Karawełow.

Na zakończenie uwaga natury ogólnej. W pracy odczuwa się wyraźnie brak rozdziału omawiającego stanowisko innych państw europejskich wobec wydarzeń w Bułgarii. Chodzi tu szczególnie o Rosję, jako że już w rok po powstaniu kwietniowym dojdzie do wojny rosyjsko-tureckiej, między innymi właśnie o wpływy na Bałkanach. Mimo tych drobnych uwag należy stwierdzić, iż recenzowana praca jest cennym wkładem do badań nad dziejami bułgarskiego ruchu narodowowyzwoleńczego w XIX w. i zainteresuje zapewne badaczy tych zagadnień, w tym także i polskich.

Leszek Piątkowski

F. Gregory Campbell, *Confrontation in Central Europe. Weimar Germany and Czechoslovakia*, The University of Chicago Press, Chicago — London 1975, s. 383.

Książka ta jest oparta na rozległych materiałach źródłowych (przede wszystkim archiwalia niemieckie, francuskie, brytyjskie, austriackie i Stanów Zjednoczonych Ameryki, także źródła drukowane, w tym prasa czechosłowacka), przy wykorzystaniu różnorodnej literatury, także w języku czeskim. Podkreślić zwłaszcza należy fakt, że autor zna publikacje czechosłowackie, gdyż nazbyt często opracowania anglosaskie ograniczają się do źródeł i literatury w wybranych, najbardziej rozpowszechnionych językach. Dla czytelnika polskiego nie mniej ważne jest staranne wykorzystanie archiwów zagranicznych, nieraz trudno dostępnych.

Baza źródłowa jest istotną, lecz nie jedyną zaletą książki. Dotyczy ona zagadnień dość rzadko podejmowanych przez historyków, zaś argumentacja autora oraz sformułowane przez niego wnioski zasługują na baczność uwagi. Dodać należy, że jakkolwiek temat pracy ograniczony jest momentem dojścia Hitlera do władzy, to czytelnik zainteresowany tragedią monachijską znajdzie wiele informacji oraz też ułatwiających zrozumienie zarówno polityki niemieckiej jak i czechosłowackiej w drugiej połowie lat trzydziestych. Dla czytelnika polskiego interesujące będą niektóre rozważania dotyczące stosunków czechosłowacko-polskich, wynikające z analizy stanowiska Beneša wobec Niemiec.